

Géczi István

Abaúj-Zemplén természeti értékeiről - jelenidőben

A történelmi Abaúj-Zemplén, mint természetvédelmi tájegység, a Hernád és a Tisza folyók közé eső kistájakat (Bodrogsík, Hegyalja, Hegyköz, Meződűlő, Taktaköz, Szerencsi-dombság, Zempléni-hegység és a Hernád bal parti völgye) foglalja magában, és a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, mint természetvédelmi felügyelőség hatáskörébe tartozik. Kis tájaink együttese kiterjedéséhez képest rendkívül változatos természeti adottságokkal rendelkezik. A Zempléni-hegység Magyarország legfiatalabb vulkáni hegysége. (A legintenzívebb vulkáni tevékenység 10 millió éve zajlott.) Elnevezése új keletű: a trianoni határváltozás után született. Geológiailag a Kárpátok belső vulkáni koszorújának részét képező Eperjes-Tokaji-hegylánc déli fele. Ezért a geológusok a Zempléni-hegység elnevezés helyett a Tokaji-hegység elnevezést használják. Az országhatár közelében, Vilyvitány és Felsőregmec határában felszínre bukkanó kisebb kristályos rögök szerkezetileg nem részei a hegységnek. Ezek a trianoni határmeghúzáskor a megszülető Szlovákia területére került Zempléni-szigethegység hazánk területére átnyúló darabjai. E rögöket Magyarország legidősebb felszínén található kőzeti építik fel (kb. 900 millió évvel ezelőtt képződtek.). A hegyek lábánál az Alföld legfiatalabb süllyedéke, a Bodrogsík terül el. Az erős tagoltságnak és a több évszázados emberi tevékenységnek (erdőirtásnak, szőlőművelésnek, legeltetésnek) köszönhetően kialakult változatos élőhelyek a kárpáti és a pannon flóra- és faunaterület fajainak is életlehetőséget nyújtanak. A hegység, a Bodrog és Hernád összekötő kapocs, s részben zöld folyosót képez az Alföld és Kárpátok között. Egy- más szomszédságában élnek Kárpátokban elterjedt és melegkedvelő fajok. Ez az ország legmagasabb biodiverzitású területe.

A tájegység természeti értékeinek megismerése, védelme a 19. század derekán magányos természetbúvárok kutatómunkájával indult és a 20. század második felében civil szervezetek tevékenységével folytatódott. A ragadozó madarak védelme a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület 1974-ben történt megalakulásával kezdődött, majd 1980-ban az egyesület Zempléni Helyi Csoportja létrejöttével vett lendületet. A zempléni csoport a terület legnagyobb, legjelentősebb természetvédelmi tevékenységet folytató civil szervezete. Madárvédelmi tevékenysége nemzetközi szinten is példaértékű. Kezdetben kizárólag madárvédelemmel foglalkozott, tagságának növekedésével azonban lehetőség nyílt más természetvédelmi feladatok elvégzésére is. Így indult el a kétéltű- és hüllővédelmi program, amely többek között a zempléni keresztes vipera állomány megőrzését tűzte ki célul. A környezeti nevelést is szolgálja az évente megszervezett nyári táboruk. Természetvédelmi célja a Her-

nád-völgy vonuló énekesmadarainak kutatása "madárgyűrűzéssel". A 90-es évek végén, a csoport vállalta fel a rétrekonstrukciós program szervezését is.

Az 1980-as évek közepén a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem biológia szakos hallgatói kezdtek hozzá, nyári táborozások keretében, a rendkívül fajgazdag, de lassan visszaerdősülő hegyi kaszálórétek (pl. Gyertyán-kúti-rétek) rekonstrukciójához. Ma ez a legjelentősebb élőhely-rekonstrukciós program a tájegységben. 1992-ben alakult meg a Zempléni Környezetvédelmi Egyesület, amely nyolc éves fennállása alatt védettségi javaslatokat készített, továbbá az egyetemistákat felváltva rétrekonstrukciós táborokat, általános iskolások részére természetismereti táborokat, előadás-sorozatokat, kiállításokat szervezett. *Zempléni Táj* címmel környezet- és természetvédelmi folyóiratot jelentetett meg. A *Zempléni Táj* különszámait, az *Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről*, tudományos publikálásra adtak lehetőséget. A Független Ökológiai Központtal közösen népfőiskolát szervezett a hegyközi döntéshozók számára, vízvédelmi kutatásokat végzett.

1995-ben újabb természetvédelmi célú egyesület alakult, a Milic Csoport. Fő működési területe a Zempléni-hegység névadó Nagy-Milic csoportja és a Hernád-völgy, Kéked központtal. Tevékenységét kezdetben oktatás és szemléletformálás (szakkörök, táborok, előadások) alkotta. Hét éve szervezi és végzi a fokozottan védett Drahos-rét természetvédelmi fenntartási munkáit. Jelentős eredményei a működési területére vonatkozó gyeptaszter és a Megyaszói Tátorjános élőhely rekonstrukciós programjának elkészítése.

A Zemplén Természetvédelmi Alapítvány 1997-ben alakult. Célja a Zempléni-hegység és a tájtörténetileg hozzá kapcsolódó területek természeti értékei feltárása, megóvása, megismertetése. Ennek érdekében védett és védelemre tervezett természeti értékek megóvásáról, fenntartásáról gondoskodik, kutatásokat támogat. Kezdeményezi és szervezi a Zempléni-hegység térségében a természeti területek tájrehabilitációját szolgáló hagyományos gazdálkodási formák alkalmazását. Segíti a térséget érintő ökoturizmus fejlesztését. Baskó község határában, hagyományos legeltetéssel, mintegy 80 hektár gyepterületet kezel.

2000-ben alakult meg az Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasznú Egyesület, amely a megszűnt Zempléni Környezetvédelmi Egyesület nyomán keletkezett űrt is betölti. Fő célja a környezeti nevelés, szemléletformálás és hosszú távon az önálló térségi nemzeti park megvalósulásának elérése. Folyamatban lévő programjai: mesterséges fészekodúk készítése és telepítése énekesmadarak és kisemlősök számára a Zempléni-hegység területén; a kistajak pincéiben, borházaiban élő denevérpopuláció felmérése, a tulajdonosok tájékoztatása; közreműködés a sátoraljaújhelyi központú Zemplén Televízió *Természetes* címmel jelentkező magazinmúsora filmjeinek elkészítésében, a hozzájuk kapcsolódó stúdióbeszélgetések szervezésében, lebonyolításában; környezeti nevelési továbbképzések szervezése, lebonyolítása. Az egyesület az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság megbízásából részt vesz a természetvédelmi szempontból jelentős mesterséges üregek védetté nyilvánítási programjában.

A civil szervezetek tevékenysége 2000 tavaszán eredményezte az első olyan lépést, amely a meglévő természeti értékek jövőjét akár döntően is befolyásolhatja. Hét bodrogközi önkormányzat (Tiszakarád, Tiszacsermely, Alsóberecki, Bodroghalom, Karos, Karcsa, Pácin) valamint a Palocsa Egyesület együttműködési megállapodást kötött, amelynek értelmében a Palocsa Egyesület kezdeményezte a Bodrogköz természeti értékeinek felmérését, továbbá vizsgálta a természeti értékekhez, folyamatokhoz illeszkedő gazdálkodás lehetőségeit. E munkához csatlakozott a Magyar Környezetgazdaságtani Központ Alapítvány, majd az E-misszió Környezet- és Természetvédelmi Egyesület. E három civil szervezet és a kezdeményező önkormányzatok (az időközben csatlakozott községekkel - Bodroghalom, Kiszrovágy, Nagyrovágy, Semjén, Vajdácska - kiegészülve) 2001-ben létrehozták a Bodrogközi Környezetgazdálkodási és Tájrehabilitációs Közhasznú Társaságot. A Kht. keretein belül ökológiai programiroda dolgozik, amelynek célja a természettel való együttműködésen és az ennek érdekében megvalósított tájrehabilitáción alapuló, a fenntarthatóság elveinek megfelelő gazdaságfejlesztési program kidolgozása, és megvalósítása. A társaság az előzetes felmérések eredményeiről és a kidolgozandó program koncepciójáról 2001 őszi országos konferenciát szervezett Sárospatakon. Tevékenységének eredménye, hogy a Bodrogköz bekerült a Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program Érzékeny természeti területek alprogramjába.

Abauj-Zemplénben a tájegységet érintő védetté nyilvánítások sora 1975-ben kezdődött a fűzerradványi park természetvédelmi területtel alakításával. Ezt követte 1984-ben a Zempléni Tájvédelmi Körzet létesítése 26496 hektár területen, amelyből fokozottan védett 2395 hektár. A védetté nyilvánítás célja a területen a földtani értékek, a táj jellegét meghatározó földfelszíni formák, a felszíni vizek, a védett növény- és állatfajok, a természetes növénytársulások, a gyepek és a természet szerű erdők, valamint a települések jellegzetes tájképi környezetének megóvása és fenntartása volt. 1986-ban létrejött a Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, Olaszliszka, Tarcál, Tiszaladány, Tokaj és Zalkod határában, 4242,4 hektáron, ebből fokozottan védett 665,8 hektár. A védelem célja itt is a földtani értékek, a táj jellegét meghatározó földfelszíni formák, a felszíni vizek, a védett növény- és állatfajok, a természetes növénytársulások megóvása és fenntartása volt. 1993-ban a Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzethez csatoltak Tiszaladány község határában lévő 336,2 hektár területet, amelyből 58,9 hektár fokozottan védett, a Tisza szabályozása következtében kialakult holtágak, mocsarak, nádasok, ligeterdők, bokorfüzesek fajgazdag növény- és állatvilágának, tájképi értékeinek védelme érdekében. 1987-ben létesült a Megyaszói Tátorjános és a Tállyai Patócs-hegy Természetvédelmi Terület. Az előbbi 35,3, az utóbbi 3,2 hektár kiterjedésű. A védelem célja a fokozottan védett tátorján termőhelyének, valamint a Patócs-hegyen fellelhető fokozottan védett magyar nőszirm és még számos védett növény termőhelyének a megóvása volt. 1990-ben védetté nyilvánították a Bodrogszegi Várhegy 1,6 hektár kiterjedésű termé-

szetvédelmi területet, a ritka növényfajok élőhelyének védelme céljából. Ugyanebben az évben létesült az Erdőbényei fás legelő Természetvédelmi Terület, kiterjedése 195,6 hektár. A védetté nyilvánítás célja az opál-előfordulás védelmének biztosítása és a tájképi értékek megőrzése volt. 1994-ben született rendelet a Sóstó-legelő Természetvédelmi Terület létesítéséről. Abaújkér és Gibárt határában, összesen 69,7 hektáron, a Hernád és a Szerencs patak között kialakult dombokon fennsíkyszerűen elhelyezkedő legelőterület jelenlegi állapotának megőrzése; az őszi és tavaszi madárvonulások során a legelőn megpihenő és táplálkozó, valamint az ott élő és fészkelő madarak zavartalanságának biztosítása; a területen élő kisméltós populációk – különös tekintettel a fogyatkozó ürge kolóniák – életfeltételeinek megőrzése és fenntartása céljából. 1996-ban jött létre a Long-erdő Természetvédelmi Terület Alsóberecki, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Vajdácaska községhatárokon, összesen 1123,2 hektáron. A védetté nyilvánítás a Bodrog folyó mentén, a holtágakkal határolt területen, a már csak itt meglévő, természet szerű, ártéri erdőtársulások, valamint a gazdag növény- és állatvilág megőrzése miatt történt. Egy évvel később a környezetvédelmi tárca az 1,1 hektárnyi (és a megyei tanács határozatával 1978 óta védett) Megyer-hegyi Tengerszem Természetvédelmi Területet országos jelentőségű védett természeti területté minősítette át, az országban egyedi előfordulású, volt malomkőbánya nagy jelentőségű bányatörténeti és földtani, valamint a bányászkodás befejezése óta kialakult botanikai és zoológiai értékeinek megőrzése végett. Helyi jelentőségű védett területek még, a teljesség igénye nélkül: Abaújkér, Gibárt: nyárfa; Boldogkőújfalu: Kőtenger; Boldogkőváralja: a Péchy-Zichy kastély parkja; Füzérkajata: kovásodott fatörzsek; Golop: kastélypark; Kéked: Meltzer-kastély parkja és a Továbbképző Intézet Parkja; Pácin: kastélypark; Sárospatak: Iskolakert, Mandulás és a Várkert; Sátoraljaújhely: Sátor-hegy törésvonala; Sima: tölgyfa; Széphalom: Kazinczy Mauzóleum parkja; Taktabáj: kastélypark; Tarcal: Takta holtágak.

A Bükki Nemzeti Park szakemberei 1994-ben, többéves kutatómunka alapján, tizenegy kisebb-nagyobb, összesen mintegy 3800 hektár területet javasoltak védetté nyilvánításra Abaújalpár, Abaújkér, Abaújszántó, Baskó, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Gönc, Mád, Sárospatak, Tállya és Telkibánya határában. A javaslat keretében a zárt lombdők uralta régióból három nagyobb tömb kap majd kiemelt oltalmat. Sárospatak határában a Király-hegy – Megyer-hegy és Radvány-völgy, a már védett Tengerszemmel és az egykori malomkőbányával, Szokolya – Óvár területe Erdőbénye határában, továbbá az egykori nemesfémbányászat emlékeit őrző telkibányai „Felső-erdő”. A „Felső-erdő” egyúttal összekötné a Zempléni Tájvédelmi Körzet alapításától különálló két nagy tömbjét. A védetté nyilvánításra javasolt terület nagy részét a Hegyalja képét döntően meghatározó „félkultúr” táj teszi ki, amelyet a még művelt és a már felhagyott szőlőtáblák, a helyükön kialakult tövises bozótosok, a bokorerdők foltjaival váltakozó, jórészt másodlagos lejtősztyepppek jellemeznek. Legszebb, fajokban leggazdagabb állományaik az abaújszántói Sátoron és Krakon, a tállyai Kopasz-hegyen és az erdőhorvát Vár-hegyen díszlenek.

1989-ben a Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet és a Bodrog teljes magyarországi szakaszát kísérő ártere, benne a Long-erdő Természetvédelmi Területtel, valamint a Zempléni-hegység teljes területe a szorosan hozzá kapcsolódó kistájakkal (a Szerencsi-dombság kivételével) felkerült a nemzetközi szinten szerveződő, fontos madárélőhelyek (IBA) listájára, amelyek – ha megfelelő védelemben részesülnek – biztosíthatják Európa madárfaunájának fennmaradását. Az Európai Unió egyes tagállamaiban az IBA minősítés jelenti a különlegesen védett területek kijelölésének alapját. Hazánknak az 1971-ben, Iránban, Ramsar városában kötött, a „nemzetközi jelentőségű vadvizekről, mint a vízmadarak tartózkodási helyéről” szóló egyezményhez történő csatlakozását követően a Bodrogzug a nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek listájára is felkerült.

Az elmúlt évtizedek során az Abaúj-Zempléni térség jövőjéről két regionális és tájrendezési terv készült: 1989-ben a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Tájrendezési Tanszékén, 1991-ben pedig a Bükki Nemzeti Park Igazgatóságán, sajnos gyakorlati eredmény nélkül. Ez utóbbi már fölvetette az önálló nemzeti park létesítésének gondolatát. A világszerte veszélyeztetett, a tájegység határain belül előforduló, jelenlétével a területnek nemzetközi jelentőséget biztosító (ún. minősítő) madárfajok (pl. a fekete gólya, fehér gólya, parlagi sas, daru) és a minősítő fajok mellett jelen lévő regionálisan, európai szinten kedvezőtlen védelmi helyzetű madárfajok (pl. fogoly, fűrj, mezei pacsirta, macskabagoly, nyaktekercs, közép fakopáncs, szürke küllő, füstifecske, fülemüle, örvös légykapó, kis légykapó, kék cinke) állományai, és általuk a tájegység nemzetközi jelentősége jelenleg kihasználatlan gazdasági potenciál. Mindezek a természeti értékek, a több évtizedes nem megfelelő kezelés, elhanyagolás következtében fokozott veszélybe kerültek. A természetvédelem legfontosabb feladata, védett és nem védett területeken egyaránt, az élőhelyek változatosságának megőrzése, a természetszerű élőhelyek további fenntartása, a pusztulóban lévők természetszerűvé válásának elősegítése, a tönkretett élőhelyek rehabilitációja. A Bodrogon pl. a térséget valaha éltető vizes élőhelyek napjainkra jórészt a védett területekre, az árterekre szorultak vissza, és gyors ütemben pusztulnak. A Bodrogon megújulásának egyik stabil alapja lehet az ármentesített területekre került egykori holtágak, vizenyős területek rehabilitációja. A meglévő természetvédelmi keretek, képességek mindezek megvalósításához nem elegendőek. A természeti értékek védelme önmagában nem megoldható. A munka során a tájegység egészében kell gondolkodni, háttérbe szorítva a partikuláris érdekeket, így egységes, a természetes és a mesterséges környezet értékeit, valamint a társadalmi hatásokat is figyelembe vevő megoldás születhet. Sőt, a programba bevonandó területnek a határokon is át kell nyúlnia, hiszen a Bodrogon és a Zempléni-hegység természetes folytatása a Szlovák Köztársaság területén található. A hatékony védelem és fejlesztés érdekében a területet egységes ökorégióként kell kezelni, amelyet természeti szempontból a határok nem vágnak ketté. A két országnak az Európai Unióhoz való csatlakozásával e határok egyébként is jelképesé válnak. Olyan alternatív fejlesztési programokat kell kidolgozni, amelyek lehetőséget

kínálnak a helyi lakosság számára a gazdasági felemelkedésre úgy, hogy közben a természeti értékek megőrzése is lehetővé válik (ökoturizmus, alternatív mezőgazdasági technikák, hagyományos fogazkodás). El kell érni, hogy a helyi önkormányzatok felismerjék, elsődleges érdekük ennek a komplex programnak a kidolgozása és megvalósítása. Nyújtsanak támogatást olyan helyi programok megvalósításában, amelyek a terület természeti értékeinek megőrzését, és adottságainak környezetbarát kihasználását célozzák. Bemutatóközpontokkal, informálással, kiadványokkal és konferenciákkal kell népszerűsíteni a tájegység területére kidolgozott alternatív programot, hogy azt a helyi lakosság, a vállalkozók és az önkormányzatok is megismerhessék, és megvalósításában közreműködjenek. Meg kell erősíteni a tájegység védettségét. Meg kell teremteni egy igazi helyi központot, amely szakembergárdájával tényleges védelmet tud biztosítani az értékeknek, és segítséget tud nyújtani a lakosság részére.

Az egyik kitörési pont a minőségi idegenforgalom. Viszonylag kevés vendég, hosszú tartózkodási idővel, számos program igénybevételével, egész évben. Feltétele a meglévő programkínálat (borút, gasztronómia, kulturális rendezvények, sport, stb.) összekapcsolása, természeti értékekre épülő programokkal való kibővítése. (Nem megy természetvédelmi szakemberek részvétele nélkül!) Az infrastruktúra már jelentős mértékben adott, az elmúlt évek szálloda felújítási, építési hullámának köszönhetően. Ugyanilyen fontos a falusi turizmus. Egyre többen szánják rá magukat a vendéglátás e formájára. A továbblépés feltétele ez esetben is a programkínálat kialakítása, bővítése, a természet- és környezetbarát termékek és szolgáltatások nyújtása.

A másik kitörési pont a természetbarát gazdálkodás, legeltetés, gyümölcsstermesztés, erdei termékek feldolgozása, biotermékek előállítása, az idegenforgalom kiszolgálása lehet. Tájegységünk legnagyobb része extenzív mezőgazdasági területként lett besorolva az Európai Unió csatlakozás előkészítése keretében. Hosszabb távon nem lehet majd más módon versenyképesen gazdálkodni. Szintén megoldandó feladat, hogy mit vihet haza a vendég. A védett területek esetében a klasszikus idézet kellene, hogy igaz legyen: „Csak a fényképeidet vidd el, és a lábnyomaidat hagyd itt!” (Nyaranta több tízezer, százezer forint eszmei értékű virágcsokor indul „haza” és köt ki a szemétkben.) A legtöbb településen képeslapon/lapokon, országos vagy regionális idegenforgalmi kiadványokon kívül semmit sem találni. Nincsenek zempléni szuvenírek! A terület nagy része erdő, de nincsenek fadaragványok. Sok a vizes élőhely, de nem készülnek fonott emléktárgyak. A térség legnagyobb nevezetességei sem vihetők haza miniatürizált formában.

A térség nemzetközi elismertségéhez vezető útján az első jelentős lépés 2002 júniusában megtörtént. Helyi kezdeményezésre az UNESCO Világörökség Bizottsága budapesti ülésén a világörökség részévé nyilvánította Tokaj-Hegyaljai borvidékét. A cím azonban önmagában még nem eredményez új gazdaságot, felvirágzást! Van tennivalónk bőven.

